

תפילה דאורייתא או דרבנן?

אורי ציון עמיר

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. שיטת הרמב"ם
- ג. שיטת הרמב"ן
- ד. הבנת מחלוקתם
- ה. קושיות הרמב"ן על הרמב"ם ותירוניהם
- ו. חיוב נשים התפילה

א. הקדמה

נחלקו הרמב"ם והרמב"ן בחיוב מצוות תפילה, האם חיובה מדאורייתא או מדרבנן. במאמר אדון בע"ה בשיטותיהם, ובסוף המאמר אגע בקצרה בנושא היוצא משאלה זו, והוא חיוב נשים בתפילה והשיטות השונות בנושא.

א. שיטת הרמב"ם

כותב הרמב"ם בתחילת הלכות תפילה (א, א):

"מצוות עשה להתפלל בכל יום, שנאמר: "ועבדתם את ה' אלהיכם" (שמות כג, כה). מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה, שנאמר: "ולעבדו בכל לבבכם" (דברים יא, יג), אמרו חכמים: "אי זו היא עבודה שבלב? זו תפלה" (ספרי דברים א, ד"ה ולעובדו). ואין מנין התפלות מן התורה, ואין משנה התפלה הזאת מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה."

אומר הרמב"ם, שמצוות עשה מן התורה להתפלל בכל יום. והחיוב הבסיסי מן התורה הוא (הלכה ב שם):

"... שיהא אדם מתחנן ומתפלל בכל יום, ומגיד שבחו של הקדוש ברוך הוא, ואחר כך שואל צרכיו שהוא צריך להם בבקשה ובתחנה, ואחר כך נותן שבח והודיה לה' על הטובה שהשפיע לו, כל אחד לפי כחו."

אך תפילות שחרית מנחה וערבית המוכרות לנו כיום, התווספו מאוחר יותר על ידי עזרא ובית דינו. כיון שראו שהגלות גרמה שלא כולם בקיאים בלשון הקודש, תקנו נוסח לתפילה: **"כדי שיהיו ערוכות בפי הכל וילמדו אותן, ותהיה תפלת אלו העלגים תפלה שלימה כתפלת בעלי הלשון הצחה" (הלכה ד שם).** וכן תקנו את זמני התפילה, כנגד קרבנות שהיו במקדש (הלכות ה – ח שם).

וכתב הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה ה):

"ואף על פי שזה הצווי הוא גם כן מן הציוויים הכוללים כמו שביארנו בשרש הרביעי, הנה יש בו יחוד שהוא צוה בתפילה."

הרמב"ם אינו מונה במניין המצוות "ציוויים הכוללים כל התורה כולה" (ספר המצוות, שורש רביעי). ולענייננו, אמנם הציווי שב"ועבדתם את ה' אלהיכם" הוא כללי, אך מצוות תפילה היוצאת ממנו – היא מצווה פרטית, והיא ראויה להימנות במניין המצוות.

ב. שיטת הרמב"ן

אומר על כך הרמב"ן בהשגותיו על ספר המצוות לרמב"ם (שם):

"אלא ודאי כל ענין התפלה אינו חובה כלל, אבל הוא ממדות חסד הבורא יתברך עלינו, ששומע ועונה בכל קראינו אליו. ועיקר הכתוב "ולעבדו בכל לבבכם", מצות עשה שתהיה כל עבודתינו לאל יתברך בכל לבבנו, כלומר: בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת."

הרמב"ן סובר, שחיוב התפילה אינו מדאורייתא, וקביעות התפילות היא מדברי סופרים. והחיוב שנלמד מן הפסוק הוא:

"מצות עשה שתהיה כל עבודתינו לאל ית' בכל לבבנו כלומר בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצות בלא כונה או על הספק אולי יש בהם תועלת."

ולכן אין למנות על פי הפסוק הזה את מצוות תפילה כמצוות עשה, כיון שהוא מלמד על מצווה כללית לעבוד את ה' לשמו יתברך.

אך מוסיף הרמב"ן:

"ואם אולי יהיה מדרשם בתפלה עיקר מן התורה, נמנה אותו במניינו שלהרב ונאמר שהיא מצוה לעת הצרות, שנאמין שהוא יתברך ויתעלה שומע תפלה, והוא המציל מן הצרות בתפלה וזעקה."

אומר הרמב"ן, שאפשר לומר שיש מצווה מן התורה להתפלל, אך מצווה זו היא רק כאשר יש עניין של צרה, שם התפילה היא מדאורייתא.

רבי משה פיינשטיין זצ"ל בתשובה בעניין חיוב גוי בתפילה (אג"מ ב, כה), מחדד את הבנת עניין החיוב להתפלל בעת צרה לשיטת הרמב"ן. הרב פיינשטיין אומר, שאמנם גוי לא מחויב במצוות מלבד שבע מצוות בני נח, ויש לו איסור להוסיף מצוות - אך מותר לו להתפלל על דעת שאינו מחויב, בשביל לקבל תוספת שכר, ולא בכוונה של עשיית חיוב. אך בזמן צרה, גם גוי מחויב במצוות תפילה. מכיון שגם בן נח מחויב, מלבד שבע מצוות במצוות האמונה, וממילא חייב גם להתפלל בעת צרה: "וכשאנו בוטח על השי"ת, ואינו מתפלל אליו - הרי הוא כאינו מאמין בו ומאמין בדברים אחרים". כלומר, בכך שבצרתו אינו פונה לה' שיושיעו - הרי הוא כעובר על מצוות האמונה, כיוון שמראה שאינו בוטח שביד ה' להושיעו. ואם כן, גם גוי מחויב במצוות תפילה בעת צרה.

ברור אם כן שגם לענייננו: אף הרמב"ן שסובר שתפילה דרבנן, הכוונה היא לקביעות התפילה בכל יום. אך תפילה בעת צרה - היא חיוב גמור מן התורה: "דהוא מעיקרי האמונה לבטוח בהשי"ת ולבקש מעמו שיעזרהו". ומחדד הרב פיינשטיין בלשון הרמב"ן, שאמר בלשון ספק

"ואם אולי יהיה" וכו' - שלא התכוון לומר שאינו בטוח בכך שהמצווה להתפלל בעת צרה היא מדאורייתא. אלא השאלה היא רק האם נלמד את זה מהפסוק, או שהלימוד מהפסוק לא נצרך, כיון שמצוות תפילה בעת צרה היא חלק ממצוות אמונה - להאמין שה' יושיענו מהצרה הזאת, ולפנות אליו. ואם כן, דבר פשוט הוא, שגם לפי הרמב"ן: תפילה בעת צרה - היא מצוות עשה מן התורה.

ג. הבנת מחלוקתם

רציתי להסביר את ההבדל בין שיטת הרמב"ן לרמב"ם, על ידי הבנת עניין מצווה כללית.

הרמב"ם אמר שהפסוקים המדברים על עבודת ה' לא ייחשבו כמצווה בפני עצמה - כיון שהיא מצווה כללית, אך לעומתה מצוות תפילה תחשב מצוות עשה כיון שהיא פרט ממצווה כללית זו, שנלמד על ידי חז"ל. הסיבה שלא מונים מצוות כלליות היא מפני שאי אפשר למנות במניין המצוות ציווי, יסודי ככל שיהיה - אם הוא אינו קשור במעשה מסוים ומוגדר. ולכן גם בנידון דידן, הציווי לעבוד את ה', הוא ציווי כללי, ואינו מוגדר במעשה מסוים - אלא כולל את כל אורח חיינו כעובדי ה', ועל כן לא יימנה במניין המצוות.

אך הציווי להתפלל, אף על פי שנלמד מהציווי הכללי לעבוד את ה' - כן נמנה כמצוות עשה בפני עצמה. כיוון שיש בו עשיה מוגדרת, שהיא להתפלל בכל יום. ואף על פי שעניין התפילה והפניה אל ה' קשורה בתכנה לציווי לעבוד את ה', כיוון שהוא מוגדר במעשה מסוים ומתוחם. ומשום כך, מונה הרמב"ם את מצוות התפילה כמצוות עשה.

לעומתו הרמב"ן למד פסוקים אלו כציוויים כלליים, ולא רצה למנות את מצוות התפילה כציווי פרטי אותו ניתן ללמוד מהם. הטעם שלא למנות את הציווי של עבודת ה', הוא כיוון שהוא נוגע לכללות עבודת ה'. מטעם זה, גם אין למנות את מצוות תפילה כמצווה במניין המצוות. מכיוון שאי אפשר לצוות על עצם הפניה לה', משום שציווי כזה לא נחשב כמצווה מעשית ומוגדרת אלא כחלק מצורת חיינו של עובד ה', ולא כמעשה ספציפי ומוגדר. ואם כן לפי הרמב"ן אי אפשר לחייב תפילה מן התורה.

ואולם יש להבין: הרי לפי הרמב"ן יש מצווה מדאורייתא להתפלל אל ה' בעת צרה, והיא כן נמנית כחלק ממניין המצוות. ויש להבין למה אותה מונה הרמב"ן במניין המצוות, ולעומתה מצוות תפילה שבכל יום - אינה נמנית במניין המצוות, הרי תפילה בעת צרה גם היא חלק ממצווה כללית. ואפשר להסביר, שהמצווה להתפלל בכל יום - אינה נחשבת מצווה בפני עצמה, אלא חלק מהכלל של מצוות האמונה, שהיוצא ממנה הוא להתקרב לה' במהלך חיינו. אך המצווה להתפלל בעת צרה, שהיא מדברת על מצב יוצא דופן - פה יש ציווי מן התורה להתפלל אל ה', ובכך יוצאת חיובה של מצוות תפילה בעת צרה להיות מצווה בפני עצמה.⁷

הבנת שיטת הרמב"ן מתחדדת על פי דברי ערוך השולחן (פט, ד - ח). אומר ערוך השולחן, שכל מה שהרמב"ן לא מחשיב את מצוות התפילה, זה לעניין שלא תחשב במניין המצוות, ויהיה דין ספיקה להקל, כדין מצוות עשה מדרבנן. אך לא התכוון שאין לזה מקור וחיוב כלל מן התורה. וכמו שבהלכות שבת, העובדה שהאיסור של מקח וממכר בשבת הוא מדרבנן, אינה אומרת שמדאורייתא מותר לשבת בחנות בשבת. אלא רק אומר שרמת החיוב על דבר כזה אינו

7 בדברי הרב פיינשטיין הבאתי שאומר שגם מצוות תפילה בעת צרה היא חלק ממצוות אמונה, אך אפשר לחלק בין החיוב הכללי של תפילה שהוא מצוות האמונה בעצמה והקשר עם ה' בעצמו, לבין תפילה בעת צרה שהיא עשיה שיוצאת מעניין אמונה למצווה ספציפית.

בחומרה של חילול שבת מדאורייתא, אך גם מן התורה יש איסור לשבת בחנות בשבת. וכן גם במצוות תפילה: היא אינה נחשבת דאורייתא רק לעניין מניין המצוות, אך יש לה עיקר מן התורה.

ועל פי מה שאמר הרמב"ן שיש מצוות כללית לעבוד את ה', שואל בעל ערוך השולחן: "ואם כן ממילא שהתפלה בכלל זה, שזהו עבודה בכונה רצויה. ואיך נצייר אהבת השם, אם לא נתפלל אליו כלל?"

ומוסיף בעל ערוך השולחן, שהסיבה שהרמב"ן לא מונה את מצוות תפילה כמצווה מן המצוות היא, "לפי שהוא גבוה מעל גבוה שהתפלה הוא כעומד לפני המלך ומדבר עמו פנים בפנים כביכול". ומפני גודלה היא נחשבת כמצווה כללית, וזו הסיבה בגללה לא מונה הרמב"ן את מצוות התפילה כמצווה מן המצוות.

ד. קושיות הרמב"ן על הרמב"ם

הרמב"ן (שם) מקשה על הרמב"ם שלוש קושיות עיקריות. נעיין בע"ה בכל קושיא, ובדברי המפרשים עליה.

קושיה ראשונה: חיוב בעל קרי בתפילה

הרמב"ן מקשה על הרמב"ם מהגמרא העוסקת בדין בעל קרי. עזרא ובית דינו תיקנו לבעל קרי שלא יקרא בתורה עד שיטבול. לגבי קריאת שמע אומרת המשנה:

"בעל קרי מהרהר בלבו ואינו מברך לא לפניו ולא לאחריה".

אומרת על כך הגמרא (ברכות כא.): "אמר רבינא, זאת אומרת: הרהור כדבור דמי". רבינא סובר, שהסיבה שהמשנה אומרת שעל בעל קרי להרהר בליבו את קריאת שמע - היא כי כשמהרהר נחשב כאילו מדבר, ויוצא ידי חובה. חולק עליו רב חסדא: "הרהור לאו כדבור דמי". והסיבה שיש צורך בכך, אף על פי שלא יוצא ידי חובה היא "כדי שלא יהו כל העולם עוסקין בו והוא יושב ובטל". כלומר - באמת בעל קרי לא יוצא בהרהור ידי חובה, וכל מה שמהרהר זו תקנת חכמים כדי שיהיה עסוק עם הציבור בקריאת שמע. שואלת על כך הגמרא: "הרי תפלה דדבר שהצבור עוסקין בו, ותנן: היה עומד בתפלה ונזכר שהוא בעל קרי - לא יפסיק אלא יקצר. טעמא דאתחיל, הא לא אתחיל - לא יתחיל!" כלומר, למה רואים שלגבי תפילה הדין הוא שלכתחילה לא יתחיל להתפלל, ואפילו לא בהרהור, ורק בדיעבד אם התחיל מקצר תפילתו. והרי לפי סברת רב חסדא, גם בתפילה צריך לתקן שיהרהר - כדי שישתתף עם הציבור? ועונה הגמרא למסקנה: "אלא, קריאת שמע וברכת המזון - דאורייתא, ותפלה - דרבנן".

שואל הרמב"ן: הרי שאמרה הגמרא בפירוש, שבעל קרי לכתחילה לא יתפלל, אף על פי שלגבי ברכת המזון נפסק בגמרא שמהרהר בה - כיוון שתפילה מצוותה מדרבנן, ולכן בעל קרי לא יכול להתפלל בקריו, כיון שכל מה שאמרנו לו להרהר, הוא רק בדבר שהוא דאורייתא. אך לגבי תפילה - הגמרא אומרת שמצוותה מדרבנן! וקשה על דברי הרמב"ם שאמר שחיוב התפילה הוא מדאורייתא.

הכסף משנה מתרץ את קושיית הרמב"ן, על פי דברי הרמב"ם: "ואין משנה התפלה הזאת מן התורה". הרמב"ם אומר שאין חיוב מן התורה באיזה נוסח להתפלל, וכל החיוב הוא להתפלל בכל יום. מסביר הכסף משנה, חכמים לא תקנו לבעל קרי להרהר בתפילה, אף על פי שתקנו זאת לקריאת שמע. אך לא מטעם שעצם החיוב הוא מדרבנן, אלא מכיון שנוסח התפילה

מדרבנן. ואם כן, הרי הוא יכול להתפלל תפילה קצרה, ובזה לצאת ידי חובת תפילה דאורייתא. ומכיון שיצא ידי חובה דאורייתא – שוב לא יתפלל בנוסח שתקנו לו חכמים, משום קריו.

דוחה **השאגת אריה** (שו"ת ישנות, יד) את תירוץ הכסף משנה, שלא מסתבר לומר שחייבו אותו להתפלל תפילה קצרה שאינה נוסח חז"ל. שאם היו מצריכים אותו בכך – היה צריך להיות כתוב כך בגמרא בפירוש.

עוד אומר השאגת אריה, שמה שחייבו בעל קרי להרהר קריאת שמע – כללו בכך את ברכותיה, אף שחיובן מדרבנן. ואם כדברי הרמב"ם שתפילה דאורייתא, מדוע לגבי מצוות תפילה לא חייבוהו בנוסח תפילת שמונה עשרה, והסתפקו לחייבו בתפילה קצרה?

עוד מתרץ הכסף משנה, מהגמרא ביבמות (פט:). הגמרא אומרת, ש"יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה". זאת אומרת שהתורה אומרת דבר מסוים, וחכמים על פי תקנתם גורמים שנעשה אחרת. אומר הכסף משנה, שגם פה: תקנת עזרא שלא לקרוא בתורה עד שטובל מקריו, היא עוקרת את הדין שחייבים בתפילה. ואין להוכיח מכאן שמצוות תפילה היא מדרבנן.

אומר השאגת אריה, שהכלל שהביא הכסף משנה הוא נכון: באמת יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה. אך בבעל קרי רואים, שחכמים לא רצו לעקור דבר מן התורה: לגבי קריאת שמע וברכת המזון, חייבו אותו להרהר משום שהם מדאורייתא. ואילו לגבי תפילה, רואים שחכמים אמרו שלכתחילה לא יתחיל, ואף לא בהרהור. ואם כן מוכח, שחכמים למדו שמצוות תפילה אינה מן התורה. ולכן חולק על בכסף משנה, ואומר שהרמב"ן צודק בראייתו.

קושיא שניה: דינו של המסתפק אם התפלל

בגמרא נאמר (ברכות שם):

"ורבי אלעזר אמר: ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - חוזר וקורא קריאת שמע. ספק התפלל ספק לא התפלל - אינו חוזר ומתפלל".

הגמרא אומרת, שאדם שמסתפק אם קרא קריאת שמע או לא - חוזר וקורא. ולעומת זאת אם מסתפק אם התפלל או לא - אינו חוזר. שואל מכאן הרמב"ן: מה יהיה במקרה של אדם שלא התפלל שחרית משום אונס, ועכשיו מסתפק אם התפלל מנחה? שרבי אלעזר פסק, שבכל מקרה שמסתפק אם התפלל – אינו חוזר, ואם כן גם לענייננו. אך לפי הרמב"ם קשה, הרי כיון שלא התפלל שחרית – לא יצא ידי חובת תפילה דאורייתא. ועכשיו שמסתפק על מנחה, זהו ספק דאורייתא, והדין צריך להיות לחומרא. ומכך שרבי אלעזר פוסק לא לחזור, מוכח שסובר שחיוב תפילה הוא מדרבנן.

אומר הכסף משנה: ניתן לומר שרבי אלעזר שאומר שספק התפלל אינו חוזר ומתפלל, מדבר דווקא על אדם שהתפלל כבר פעם אחת ביום, שבכך יצא ידי חובת תפילה דאורייתא. ועל חיוב חכמים של תפילה בזמנה ונוסחה - אינו חוזר ומתפלל. אך אם לא התפלל שחרית, ועכשיו מסופק אם התפלל מנחה - הדין הוא שחוזר ומתפלל, כיון שמסתפק בדין דאורייתא.

עוד מתרץ, שאף אם נאמר שלא התפלל היום כלל - פוסק רבי אלעזר שלא חוזר ומתפלל. והכוונה - שלא מתפלל את נוסח התפילה שתקנו חכמים. אך בתפילה קצרה – וודאי מתחייב. ולא הזכירה זאת הגמרא - כדי שלא תעקר מצווה דאורייתא ממקומה, על ידי שלא יתפללו בנוסח הרגיל.

דוחה **השאגת אריה** את תירוץ של הכסף משנה, שהרי רבי אלעזר אמר לגבי ספק קרא קריאת שמע שחוזר וקורא, ולגבי תפילה אמר שלא חוזר. ואם על תפילה אמר הכסף משנה שמדובר

על אחד שיצא ידי חובה דאורייתא, גם בקריאת שמע מדובר באחד שכבר יצא ידי חובה דאורייתא, על ידי שקרא את הפסוק הראשון של 'שמע'. ושם הדין הוא שחוזר וקורא, ומדוע יש הבדל ביניהם, ובתפילה אינו חוזר בספק? א"כ מוכח שתפילה היא מדברי סופרים.

הצל"ח (ברכות כא. ד"ה ספק) מתרץ את קושיא זו, ואומר – שאף על פי שבדרך כלל בדבר שהוא מדרבנן אך יש לו עיקר מדאורייתא - אנו מחמירים בספק, כאן מדובר באדם שאמר את שמע וברכותיה. ואם כן, בכך כבר יצא ידי חובת תפילה מדאורייתא, שיש בברכות קריאת שמע כמה בקשות. וכיון שיצא ידי חובת תפילה מדאורייתא, שוב תהיה מצוות תפילה מצווה דרבנן בלבד. ואם נאנס ולא קרא אף את קריאת שמע - יקרא עכשיו, ובכך יצא ידי חובת תפילה מדאורייתא.

הרב ש"ך (אבי עזרי תפילה א, א) מתרץ - שאמנם לפי הרמב"ם תקנת חז"ל עקרה את דברי התורה, בכך שבתפילת שמונה עשרה יוצאים ידי חובת תפילה, ולא בתפילה הפרטית של כל אחד – שזהו החיוב הבסיסי של מצוות תפילה. אך זה לא אומר שתפילת שמונה עשרה הופכת להיות דאורייתא. ולגבי ספק, שם שוב נעשה את החילוק בין החיוב הבסיסי לתקנת חכמים, ונאמר שלא חוזר ומתפלל. כיון שתפילת שמונה עשרה חיובה מדרבנן, וספק דרבנן – לקולא.

הקושיא השלישית: אין מפסיקין סעודה בתפילה

המשנה אומרת במסכת סוכה (לח.):

מי שבא בדרך ולא היה בידו לולב ליטול - לכשיכנס לביתו יטול על שלחנו. לא נטל שחרית - יטול בין הערבים, שכל היום כשר ללולב".

כלומר, שלא ידחה את המצווה אלא יטול ישר. שואלת הגמרא:

"אמרת נוטלו על שלחנו, למימרא - דמפסיק. ורמינהו: אם התחילו - אין מפסיקין! אמר רב ספרא: לא קשיא, הא - דאיכא שהות ביום, הא - דליכא שהות ביום. אמר רבא: מאי קושיא? דלמא הא דאורייתא, הא דרבנן".

הגמרא שואלת שלגבי תפילה מצינו שאם התחיל בסעודתו לא מפסיק, ומדוע פה הדין ש"נוטלו על שלחנו" ומפסיק סעודתו? רב ספרא עונה שמדובר כשאין שהות, ולכן אומרים לו ליטול מיד את הלולב. על זה אומר רבא שאין קושיא, כיון שתפילה היא מדרבנן, וזו הסיבה שלא מפסיק מסעודתו. לעומת נטילת לולב שהיא מדאורייתא, ולכן מפסיק סעודתו. ומגמרא זאת רואים במפורש שלא כדברי הרמב"ם, שאין חיוב תפילה מן התורה.

מתרץ הכסף משנה, שמדובר באדם שכבר התפלל, ואם כן החיוב שמוטל עליו הוא מדרבנן, ולא ציווהו להפסיק סעודתו. או שמדובר בלא התפלל, אבל יש שהות ביום להתפלל. עוד אומר הכסף משנה, שלא צריך להפסיק בתפילתו כיון שיכול לומר תפילה קצרה, ובכך ייצא ידי חובת תפילה מדאורייתא.

השאגת אריה אומר, שמסתבר לומר כדברי הכסף משנה שמדובר שכבר התפלל, כיון שהגמרא שאומרת שלא יפסיק בסעודתו, מדברת על תפילת מנחה דווקא, ואם כן כבר התפלל שחרית, וממילא אפשר לומר שרבי אליעזר אומר לא לחזור רק אם כבר יצא ידי חובת דאורייתא. אך קשה, שהרי כתוב שם, שחברים שהיו עוסקים בתורה - מפסיקים לקריאת שמע, ואין מפסיקים לתפילה. ואם פה מדובר ביצא ידי חובה מדאורייתא, גם בקריאת שמע צריך לומר שיצא – על ידי פרשה ראשונה ופסוק מ'ויאמר' על יציאת מצרים. ומדוע נאמר שיהיה חילוק בדיניהם?

על תירוצו השני של הכסף משנה לקושיא ממסכת סוכה, אומר השאגת אריה, שאם תפילה היתה מדאורייתא - גם אם לא היה שהות ביום היה צריך להפסיק מהאכילה, משום שזה דאורייתא. ולגבי מה שאמר הכסף משנה שיתפלל תפילה קצרה, אומר השאגת אריה שהיה צריך לכתוב זאת בפירוש. ומזה שלא כתוב כך בפירוש, מוכח שתפילה אינה דאורייתא.

הערת הרמב"ן: זמני התפילה מדאורייתא

עוד מעיר הרמב"ן על דברי הרמב"ם, שאמר שנוסח התפילה הוא דרבנן, אך עצם חיוב התפילה הוא דאורייתא. ואם מדאורייתא אין זמנים לתפילה, מה הוא אם כן הגדר למצווה זו, וכמה תפילות צריך להתפלל מדין תורה?

כתב הכסף משנה שיש לומר, שמדאורייתא החיוב הוא תפילה אחת בכל יום.

אומר המגילת אסתר, שהרמב"ם כתב בפירוש שמצוות תפילה היא פעם אחת בכל יום, וחכמים הוסיפו את זמני התפילה.

העיר על כך השאגת אריה, שהערת הרמב"ן נכתבה לשיטתו, כלומר - אחרי שדחה את דברי הרמב"ם, ורצה לדחות מהדעה שבכל זאת יש מצווה להתפלל מידי פעם מדאורייתא, כתב הרמב"ן שאין חיוב להתפלל מן התורה, אלא מדברי חכמים, ומה שכתב הוא סברא לשיטתו, איך יתכן שיהיה מצוה שבאה פעם בלי גדר.

סיכום: נחלקו הרמב"ן והרמב"ם בחיוב מצוות תפילה ומקורו: הרמב"ם אומר שחיוב התפילה הוא מדברי התורה ומפסוקים, והרמב"ן אומר שחיוב התפילה הוא מדברי סופרים, עסקתי במהות המחלוקת, ובקושיות על הרמב"ם והדיונים שסביבם.

ה. חיוב נשים בתפילה.

אגב אציין בקצרה את הדיון הרחב לגבי חיוב נשים בתפילה, הנוגע לענייננו.

המשנה (ברכות כ:): מחייבת את הנשים בתפילה. אומרת הגמרא, שנשים חייבות בתפילה משום שגם הם צריכות לבקש רחמים מה'. והחידוש בדין זה הוא, כיון שיש פסוק שממנו לומדים את זמני התפילה – "ערב ובוקר וצהרים ואשיחה ואהמה" (תהילים נה, יח), היינו חושבים שמצוות תפילה נחשבת כמצוות עשה שהזמן גרמה בגלל זמני התפילה, ולכן כתבה המשנה ללמדנו שגם נשים חייבות בה. רש"י הסביר, שהגמרא שאמרה "רחמי היא", היא לא קושיא, אלא טעם הדברים, והתפילה היא חיוב דרבנן. והסבירו התוספות, שזאת משום שרש"י לא גורס "פשיטא", כיון שלשיטתו אין התפילה מצוות עשה אלא היא מדרבנן.

הרמב"ם כתב שנשים חייבות בתפילה כיון שזו מצוות עשה שלא הזמן גרמא. וחיובה הוא לשבח את ה', לבקש צרכינו, ולהודות על השפע שמשפיע עלינו. הרמב"ם לשיטתו שמצוות תפילה היא מן התורה, מסביר שהסיבה שהם מתחייבות בה בה כי התורה חייבה אותם במצווה זו, ואין קביעות זמניה מן התורה⁸.

השו"ע פסק כרמב"ם⁹, שנשים חייבות בתפילה משום שהיא מצוות עשה שלא הזמן גרמא.

8 ראה בילקוט יוסף הלכות תפילה סימן ק"ו בהערה, שהסביר שבפשוט גרסת הרמב"ם היא כר"ף, שלא גורסים בגמרא את המילים "דרחמי היא", ובאמת כל הטעם לחייב את הנשים בתפילה הוא כי התורה חייבתם.

אך השאגת אריה כותב, גם לפי הרמב"ם נשים חייבות בתפילת שמונה עשרה, משום שתפילה היא רחמי. 9 אך ה"ז (סק"ב) כתב שגם השולחן ערוך סובר שתפילה דרבנן.

כתב המגן אברהם (ס"ק ב), שכיון שלפי הרמב"ם חיוב המצוה הוא מדאורייתא, ממילא נשים אינם חייבות בנוסח התפילה שתיקנו חכמים, אלא די בבקשה שיבקשו בבוקר, ויוצאות ידי חובת תפילה¹⁰.

חולק עליו המשנה ברורה (ס"ק ד), שכיון שלפי הרמב"ן כל חיוב התפילה הוא מדברי חכמים, וכתבה הגמרא שגם נשים חייבות משום שבתפילה יש ענין של רחמים, ולכן גם נשים חייבות בו. וממילא נשים לא ייצאו ידי חובה בבקשה בעלמא, אלא יתחייבו בתפילת שמונה עשרה שחרית ומנחה, וכן נכון שיקראו קריאת שמע ואמת ויציב, לקבל עליהם עול מלכות שמים ולהסמיך גאולה לתפילה.

יוצא, שדווקא לשיטת הרמב"ן שתפילה מדרבנן - נשים חייבות בתפילות, משום שאין פטור מצוות שהזמן גרמן במצוות דרבנן, לעומת הרמב"ם שסובר שמצוות תפילה דאורייתא – ויוצא ממנו קולא בחיוב התפילה לנשים.

לענין ערבית כותב שנשים אינם חייבות, שכן אף אם הגברים קבלו על עצמם את תפילת ערבית, הנשים לא קבלו. ולענין מוסף - לצל"ח פטורות, ולמגן גיבורים חייבות.

בילקוט יוסף (קו, ב) כתב שגם לספרדיות יש להתפלל תפילה אחת. כיון שלא אומרים שחז"ל שתיקנו את נוסח התפילה רצו לגרוע – אלא רק להוסיף, לא ייתכן שבכך שחייבו את הגברים בתפילות שתקנו, גרמו שתפילה תהפך למצווה שהזמן גרמא, וממילא נשים ייפטרו, כיון שמן התורה היא מצווה שלא הזמן גרמא, ולכן מתפללות תפילת שמונה עשרה פעם אחת ביום. וטוב שיוסיפו ברכות התורה ופסוק ראשון של שמע. אך אם רוצות יכולות להוסיף עוד תפילות, ואין כאן ברכה לבטלה.

האור לציון (חלק ב, פרק ז, כה) אומר שנשים חייבות להתפלל שחרית ומנחה, כיון שהרמב"ם לא חילק באיזה תפילות הם חייבות. חוץ מערבית, אך טוב שיוסיפו גם ערבית. עוד כותב, שאישה המטופלת בילדים ואין לה פנאי להתפלל פטורה מן התפילה, משום העוסק במצווה פטור מן המצווה^{11 12}.

לסיכום: נחלקו בחיוב נשים בתפילה. המגן אברהם כותב שחייבות בתפילה אחת, ואינם חייבות בנוסח אלא בבקשה אחת בכל יום. המשנה ברורה חייב נשים בתפילת שמונה עשרה שחרית ומנחה, חוץ מערבית. הילקוט יוסף חייב בתפילה אחת, והאור לציון חייב בשתי תפילות. לגבי נשים הטרודות, כתבו הפוסקים להקל.

10 במאמרו של הרב יצחק פרנק שליט"א (כ"ע מכלול, ג') אומר שכל דברי המגן אברהם הוא לימוד זכות על מנהג נשות ישראל שהיה בזמנו. אך מדברי הרמב"ם משמע לחייב נשים בתפילת עמידה. מכך שבהלכה ו' אחרי שכתב הרמב"ם את תקנת עזרא ובית דינו בנוסח התפילה, כתב שנשים חייבות בתפילה, משמע שסובר שחייבות גם בעמידה, משום שלפי ההקשר מדובר על תפילת שמונה עשרה ולא על החיוב מדאורייתא. הוכחה נוספת מכך שהרמב"ם בפירוש המשנה קידושין פ"א ה"ז כתב בתפילה חיובה לנשים כחיובה לאנשים, ואם כן חייבות בתפילת עמידה. העיר על כך הגר"א נבנצל, שלא מסתבר שנשים יתחייבו מן התורה בדבר שלא יכלו לקיים למעשה, כיוון שבזמנים עברו, נשים לא ידעו לקרוא. וכן לא ייתכן שיחייבו, משום שיכול להיות בכך פגיעה בשלום בית, ומשום "כל כבודה בת מלך פנימה" לא חייבה במניין.

11 כן כתב דברי יציב ח" ס' קכ"א, הליכות שלמה פ"ב ה"ל, יב"א ח"ו סי"ז, שו"ת אז נדברו יא', מח'. פסקי תשובות על סק"ד במשנ"ב. עוד מביא שם שמועה שאשתו של החפץ חיים כמעט ולא התפללה כל זמן שהייתה עסוקה בגידול בניה, שיחות חפץ חיים א' אות כ"ז.

12 עיין במאמר המוזכר (הערה 26), שכתב על פי דברי הרמב"ם בפרק ד' הלכה ט"ו שאסור לבן אדם הטרוד להתפלל עד שתתיישב דעתו, וממילא הוא הדין לנשים הטרודות שייפטרו מתפילה.